

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

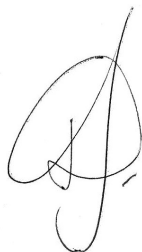
ДОДОНОВ Данило Романович

УДК 323.22/.28+321.02+159.99+321.07

**РАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ
В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ
ДЕМОКРАТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА**

Спеціальність 23.00.03 – політична культура та ідеологія

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук

Київ – 2019

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова.

Науковий керівник – доктор політичних наук, професор
НОВАКОВА Олена Вікторівна,
професор кафедри політичних наук,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент
АРАБАДЖИСВ Дмитро Юрійович,
завідувач кафедри загальноправових
та політичних наук, Запорізький національний
технічний університет;

кандидат політичних наук, доцент
КЛИМКОВА Ірина Ігорівна,
генеральний директор
Міжнародного відкритого університету,
ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія
управління персоналом».

Захист відбудеться 4 квітня 2019 року о 15 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.12 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий 4 березня 2019 року.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. Я. ВОЛЯНЮК

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми зумовлена проблемами розбудови демократичних інститутів і формуванням громадянського суспільства. Історичний перебіг подій спрямував розвиток України від пострадянського, постсоціалістичного до європейського, демократичного життя. За цих умов нагальною стає потреба в активізації громадянської участі в політичному житті країни, адже формування розвиненого демократичного суспільства уможливлується тільки через залучення до цього процесу раціонально мислячих громадян. Раціональність об'єктивно постає однією з базових цінностей демократичної політичної культури.

Однак на хвилі демократизації до вищих ешелонів влади часто потрапляють політики популістського гатунку, для яких власна кар'єра, зростання популярності, індивідуальні здобутки є важливішими за загальне благо та суспільні інтереси. Вони навчилися маніпулювати суспільною думкою, ретельно опікуються іміджем, рейтингом, динамікою популярності, демонструють майстерність у вирішенні «проблем», які самі штучно створюють, для привертання уваги до своєї персони. Орієнтація на популістські зразки поведінки з боку політичних авантюристів і циніків, попри випадкові й тимчасові перемоги, які така поведінка спричиняє, зумовлює загальну негативну реакцію електорату, який все менше довіряє пустим деклараціям, відчуває відмінності між словами та реальними справами. Зниження рівня довіри до політичних лідерів і партій призводить до зростання абсентеїзму та протестної поведінки серед громадян. Занадто низький рівень лояльності до влади й падіння рівня життя – це шлях, швидше, до охлократії, а не демократії.

Необхідно враховувати, що демократичні реформи не обов'язково завершуються встановленням консолідованих демократій західного зразка. Під час застосування універсальних рецептів демократизації завжди існує ризик їх відторгнення соціумом, спокуси «вождизмом» і рецидивів авторитарного минулого. Демократичні перетворення зазвичай характеризуються проблемністю, невизначеністю та негарантованістю результатів. Саме тому існує нагальна потреба в раціоналізації поведінки політичних акторів усіх рівнів, яка б могла мінімізувати ірраціональні, у тому числі емоційні, егоїстичні, підсвідомі мотиви.

Дослідження раціоналізації політичної поведінки в умовах формування демократичного суспільства є особливо своєчасним й актуальним. Сучасне суспільство чекає від політикуму на культивування нової генерації, яка б діяла зрозуміло, логічно, прозоро, цілеспрямовано. У появі привабливого образу політичного діяча – громадянина, патріота, носія ідеалів своєї партії, – і водночас раціонально діючої особистості, вбачається перспектива успішності та незворотності демократичних перетворень.

В останні роки поміж західноєвропейських вчених дослідженням розвитку демократії займались А. Блез, Т. Дойблер, Г. Кордеро, Й. Мюллер, С. Стекер та

інші. Новим аспектом в їх роботах є увага до відповідності представництва інтересів населення владою та виконавчих повноважень урядів демократичних країн. Вивченню політичної поведінки в країнах розвинутої демократії ХХІ ст. приділяють увагу Л. Боде, А. Вігг, С. Гюттер, М. Захар, І. Колстед, Дж. Лорензіні, Дж. Мондак, Дж. Осер, С. Фельдман, І. Хаас, М. Хугі, С. Шнайдер та інші. Емпіричні дослідження електоральної поведінки, як найрозповсюдженішої форми політичної участі, зосереджені в роботах А. Вагнера, Н. Гігера, В. Кваліна, Л. Лаустена, Р. Лачата, Д. Трабера, А. Фалковскі, С. Хаусермана та інших. Серед сучасних вітчизняних дослідників процесу демократизації слід назвати Д. Арабаджієва, О. Бабкіну, М. Бессонову, О. Бірюкова, М. Буник, Н. Гедікову, А. Грамчук, В. Дергачова, Н. Латигіну, М. Лукашевича, Ф. Рудича, В. Северинюка. У доробках Н. Грицяк, А. Колодій, В. Мартиненка демократичність врядування пов'язують із розширенням участі громадян в управлінні державними й місцевими справами. Окремі аспекти політичної поведінки розглядали такі українські вчені як І. Алексеєнко, В. Бортніков, І. Варзар, О. Волянюк, Д. Гаврилук, Б. Гаєвський, С. Гелей, М. Головатий, В. Горбатенко, В. Денисенко, І. Дзюбо, І. Доцяк, Ф. Кирилук, І. Климкова, Е. Ключенко, О. Куценко, О. Лазоренко, О. Новакова, М. Остапенко, А. Пойченко, В. Потульницький, Н. Ротар, С. Рутар, С. Рябов, М. Сазонова, В. Скиба, В. Туренко, Ю. Шемшученко та інші.

Водночас, не зважаючи на значну кількість публікацій, присвячених різним аспектам політичної поведінки, відчувається необхідність дослідження її раціоналізації в умовах формування демократичного суспільства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрямок дослідження пов'язаний із комплексною науковою темою кафедри політичних наук «Проблеми політичної модернізації і трансформації: світовий досвід і українські реалії», що входить до Тематичного плану науково-дослідних робіт НПУ імені М. П. Драгоманова, науковий напрям «Дослідження проблем гуманітарних наук», а також темою «Розробка концептуальної моделі реінтеграції українських переміщених університетів» (номер державної реєстрації 0117U003856), яка була виконана в НПУ імені М. П. Драгоманова на замовлення Міністерства освіти і науки України.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол № 8 від 07 квітня 2015 року).

Мета дослідження – визначити сутність та специфіку раціоналізації політичної поведінки в контексті формування демократичного суспільства, запропонувати ціннісні критерії її типологізації.

Для досягнення поставленої мети в дисертації визначено такі **завдання**:

– уточнити зміст поняття «політична поведінка» в категоріальному апараті політології;

- охарактеризувати сучасний дискурс раціоналізації політичної поведінки та головні аспекти методології дослідження політичної поведінки в умовах демократичного транзиту;
- довести закономірний характер взаємозв'язку раціонального та ірраціонального в структурі політичної поведінки;
- визначити форми політичної поведінки в сучасному демократичному суспільстві;
- побудувати модель поведінки політичних суб'єктів залежно від рівня раціоналізації;
- типологізувати поведінку політичних лідерів і політичного активу;
- визначити основні типи масової політичної поведінки відносно рівня раціоналізації.

Об'єкт дослідження – політична поведінка в умовах демократизації політичного життя суспільства.

Предмет дослідження – раціоналізація політичної поведінки як ціннісна умова формування демократичного суспільства.

Методологічною основою дослідження раціоналізації політичної поведінки є поліметодологічний підхід, який органічно поєднує можливості спектру політологічних методів (оскільки у центрі уваги саме політична поведінка суб'єктів різних рівнів як невід'ємна частина політичної культури суспільства); методів філософської рефлексії (оскільки необхідно вивчити багатоаспектний феномен раціоналізації); методів інших наук, зокрема психології, соціології (статусно-рольовий, ситуаційно-психологічний тощо), загальнонаукових підходів, а також загальнологічних методів (аналіз, синтез, індукцію, дедукцію, порівняння, узагальнення, аналогію), що дозволили комплексно осмислити специфічні умови демократизації для політичної діяльності та участі у міждисциплінарному їх вимірі.

Під час дослідження використано типологічний (при виокремленні типових моделей політичної поведінки), інституціональний (при описі інституціональних форм політичної поведінки), ціннісно-нормативний (при характеристиці цінностей демократичної культури), структурно-функціональний (при визначенні структури й функції політичної поведінки), антропологічний (при виявленні природи й сутності феномену раціоналізації), статусно-рольовий і ситуаційно-психологічний (при констатації мотивів поведінки політичних суб'єктів), конкретно-історичний (при аналізі новітніх форм політичної поведінки в Україні та світі загалом), системний підходи (при розгляді політичної поведінки та політичної культури як складових політичної системи).

У дисертації застосовано ті наукові методи, вибір яких залежав від мети, завдань, об'єкта аналізу. Йдеться зокрема про методи дискурс-аналізу (при окресленні смислів демократичних трансформацій), моделювання (при побудові моделі політичної поведінки в залежності від ступеню раціоналізації),

раціональної реконструкції (при умоглядному відтворенні політичних подій в Україні 2013–2014 рр.). Важливими у дослідженні були принципи об'єктивності, історизму, сходження від абстрактного до конкретного, єдності логічного та історичного тощо.

Для виявлення рівня раціональності політичної поведінки було проведено пілотажне соціологічне опитування, головне завдання якого – апробація розробленого інструментарію та визначення питомої ваги носіїв певного рівня раціоналізації. Кожне питання анкети мало на меті виявлення різних ознак раціональності (послідовність, відповідальність, здатність до прогнозування, готовність до активних дій тощо). Емпіричну основу дослідження склали також аналітичні матеріали, результати соціологічних опитувань, проведених Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», Київським міжнародним інститутом соціології, Центром соціальних та маркетингових досліджень SOCIS, Українським центром економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що дисертація є цілісним дослідженням тенденції раціоналізації політичної поведінки в умовах формування демократичного суспільства. Результати дослідження, що містять наукову новизну, можуть бути сформульовані у ряді положень.

Уперше:

– враховуючи взаємозв'язок раціонального та ірраціонального в політиці, представлено модель, що фіксує типи поведінки політичних суб'єктів залежно від рівня раціоналізації (низький, середній, високий). Виокремлено дев'ять поведінкових установок політичної поведінки: лідерів (фаталістична, прагматична, рефлексивна), політичного активу (популістська, лобістська, запрограмована), мас (інертно-пасивна, мобілізована, автономна);

– за допомогою поданої моделі здійснено аналіз політичної поведінки суб'єктів різного рівня участі у політичному житті України та зроблено висновок про зростання ситуативної раціональності, яка у діях лідерів та активістів відображається переважно у використанні технологічних прийомів і методів досягнення тактичних цілей, а у діях громадян – у зацікавленому ставленні до політичних подій без усталеної ідентифікації з певним політичним рухом чи партією, прагненні реалізувати свої інтереси за рахунок політичного вибору на підставі власного досвіду та соціально-групової солідарності. У той же час, високі рівні раціональності, які ґрунтуються на свідомому стратегічному баченні взаємозв'язку суспільних та індивідуальних інтересів, здатності його втілювати у політичній практиці за рахунок самоорганізації, знаходяться лише на початкових етапах формування, як для лідерів та активістів, так і для пересічних громадян;

– визначено тенденцію до підвищення рівня автономності політичної поведінки в українському суспільстві, форми якої збагачуються та апробуються в ході політичної боротьби. Її провідними чинниками є організовані протести

(Майдани 2004 та 2013–2014 рр.), протидія гібридній агресії РФ, а також розповсюдження інтернет-технологій (блогерство, флеш-моби, стріт-арт протести, хактивізм).

Отримали подальший розвиток:

– теза про закономірний характер раціоналізації в ході демократичних перетворень, що проілюстровано через аналіз наукового дискурсу (концепції М. Вебера, Ю. Габермаса, Е. Даунса, Г. Саймона, Е. Фромма, М. Фуко та інших) щодо раціоналізації політичної поведінки;

– аналіз структурних чинників політичної поведінки: поведінкових передумов (інстинкти, цінності, потреби), мотивів (афекти, установки, ідеали та переконання), стимулів (страх, моральні, матеріальні та пост матеріальні стимули), суспільних регуляторів поведінки (архетип, традиція, закон).

Уточнено:

– загальну ієрархію політологічних категорій, що описують різні аспекти людських дій у сфері політичного («політична активність», «політична діяльність», «політична поведінка», «політична участь») у вигляді «мотрійкової» матриці;

– розуміння сутності демократичного транзиту, завдяки чому демократизація як перехід від тоталітарних, авторитарних політичних систем до демократичних, постає не незворотнім процесом з гарантованим напередвизначеним результатом, а постійним пошуком міри співвіднесення абстрактного демократичного зразка з політичними, цивілізаційними, етнічними, конфесійними реаліями в політичній поведінці громадян;

– інтерпретація таких проявів політичної поведінки як абсентеїзм, популізм, лобізм, персоналізація з виокремленням в кожній з них раціональних та ірраціональних складових.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані для подальшого дослідження проблем політичної поведінки в умовах формування демократичної політичної культури. Проблема раціоналізації має як теоретичне (оскільки переосмислювалися класичні та некласичні тлумачення політичної реальності), так і практичне значення (адже сприяє напрацюванню стратегій демократизації політичної культури громадян в системах транзитивного типу). Надані рекомендації щодо оптимізації політичної поведінки доречно використовувати в діяльності центральних і місцевих органів влади, політичних партій, громадських організацій.

Запропонована в дисертації модель може стати підставою для розробки програми наукового дослідження раціоналізації поведінки суб'єктів політичного життя в Україні. Окремі матеріали дослідження будуть корисними для навчальних курсів з політології, соціології, психології, соціальної філософії у вищих навчальних закладах.

Особистий внесок здобувача. Наукові результати дисертації отримані автором самостійно, всі опубліковані праці за темою дисертації є одноосібними.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дослідження обговорено на засіданні кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова, на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних та науково-теоретичних конференціях: XXXIII Міжнародна науково-практична конференція «Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості» (Донецьк, 18 квітня 2014 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Модернізація соціогуманітарного простору: історичний досвід, виклики та перспективи» (Житомир, 14–15 травня 2015 р.), VI Міжнародна наукова конференція «Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: миротворення у гібридних війнах» (Запоріжжя, 25 березня 2016 р.), Міжвузівська наукова конференція для молодих вчених, присвячена 25-річчю Незалежності України (Вінниця, 21 квітня 2016 р.), Всеукраїнський круглий стіл «Involving Youth in Municipal Planning» (Вінниця, 7 жовтня 2016 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція з міжнародною участю «Філософія. Людина. Сучасність» (Вінниця, 4–5 квітня 2017 р.), IV Międzynarodowa konferencja naukowa «Edukacja humanistyczna w cywilizacji technicznej XXI wieku. W poszukiwaniu pedagogicznej równowagi» (Warszawa, 25 kwietnia 2017 r.), Наукова конференція «Київські філософські студії» (Київ, 17–18 травня 2018 р.).

Публікації. Основні висновки дисертації висвітлено в 11 наукових публікаціях, з них: 6 статей у фахових виданнях з політичних наук (зокрема 3 статті у виданнях, що включені до міжнародних наукометричних баз), 5 тез доповідей на наукових конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені її метою, завданнями і логікою дослідження. Дисертація складається з анотації, вступу, трьох розділів, дев'яти підрозділів, висновків, списку використаних джерел (306 позицій), 5 додатків. Загальний обсяг дисертації – 255 сторінок, основна частина – 189 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність теми дослідження, сформульовані мета і завдання, визначені об'єкт і предмет дослідження, наводяться методи вирішення проблеми, визначена наукова новизна отриманих результатів, надаються відомості про теоретичну та практичну цінність дисертаційного матеріалу, його апробацію, публікації, структуру та обсяг.

У **першому розділі** – «Теоретико-методологічні засади дослідження політичної поведінки» – проаналізовано науково-емпіричні надбання з осмислення феномену політичної поведінки та актуалізуються окремі методологічні підходи до цієї проблематики.

У підрозділі 1.1 – *«Поняття політичної поведінки в категоріальному апараті політології»* – базовий концепт розглядається у зв'язку з іншими суміжними категоріями політичної науки.

Змістовна конкретизація категорії «політична поведінка» осмислюється в рамках декількох наукових парадигм, які виникли та еволюціонують у міждисциплінарному просторі політології, соціології, психології тощо. Внаслідок так званої «біхевіористської революції» сформувався самостійний категоріальний апарат (потреби, інтереси, цінності, цілі, мотиви, установки, стимули, реакції) для опису соціально-психологічних аспектів людської поведінки як такої, і політичної поведінки – зокрема. Біхевіористська парадигма привернула увагу до поведінкового аспекту політичної культури. Зазначено, що пізніше набувають розвитку системний, структурно-функціональний, політико-культурний підходи; в епоху кризи біхевіоризму й переходу до постбіхевіоризму активізуються теорії конфлікту, раціонального вибору, все більше визнання отримує неофрейдизм, неоінституціоналізм, структуралізм, постструктуралізм і постмодернізм. Всі ці напрямки детальніше розглядали окремі прояви політичної поведінки суб'єкта, з одного боку, інкорпорованого в політичну культуру свого соціуму, а з іншого – такого, що надає власним діям певний сенс. Розкрито, що у зазначених парадигмах відчутний антропологічний акцент, коли людина розглядається як об'єкт і суб'єкт політичних відносин, але сутність політичної поведінки не може бути зведена до суто зовнішніх її проявів.

Співвідношення понять «політична активність» – «політична діяльність» – «політична поведінка» – «політична участь» осмислюється в прямій взаємозалежності: кожна наступна категорія «знаходиться» всередині попередньої, розкриваючи її суттєві аспекти. При цьому і активність, і діяльність, і поведінка, і участь напряду залежать від політичного процесу, який за допомогою різноманітних факторів (економічних, соціальних, правових, релігійних тощо) безпосередньо формує їх стиль та інтенсивність, тоді як сам політичний процес набуває ознак і характеристик у залежності від рівня політичної культури. Концепт «політична поведінка» є центральною ланкою категоріального ряду, який відображає поведінковий вимір політичного і складається з таких категорій: політичне – політичний процес – політична культура – політична активність – політична діяльність – політична поведінка – політична участь. Політична поведінка трактується як суб'єктивно мотивована діяльність людини (групи), яка охоплює акції та інтеракції суб'єктів у політичному житті суспільства.

У підрозділі 1.2 – *«Сучасний дискурс раціоналізації політичної поведінки»* – аналізується поняття «раціональність», яке вказує на універсальну й природну властивість, притаманну як індивіду, так і всім колективним сферам людського буття. Виділяються два загальних підходи в інтерпретації поняття раціональності: критеріальний та критико-рефлексивний. Перший – акцентує увагу на визначенні критеріїв (адекватність, ефективність, логічність, цілевідповідність,

рефлексивність тощо), які вказують досліднику варіативність оцінки розумності діяльності політичних акторів. Другий – наголошує на тлумаченні раціональності як універсалії.

Також зазначається, що у політичній науці процес раціоналізації описується теорією раціонального вибору, в якій особа трактується як активний, незалежний, політичний актор; теорією, яка дозволяє розглянути поведінку людини «зсередини», зважаючи на характер її настанов, вибір оптимальної моделі тощо.

Зауважується, що окрім усвідомлення раціоналізації в економічній та соціальній проєкціях, також є ще психоаналітична традиція, де З. Фройд, Е. Фромм і К. Хорні активно вживали цей термін для визначення одного зі захисних механізмів індивіда від зовнішніх впливів.

Під раціоналізацією політичної поведінки розуміється процес поступової заміни випадкових, ситуативних, відверто ірраціональних мотивів людських вчинків на логічні, прогнозовані, засновані на розрахунках, цільовідповідності.

У **підрозділі 1.3 – «Методологія дослідження раціоналізації політичної поведінки в умовах формування демократичного суспільства»** – розглядається методологічний комплекс, за допомогою якого здійснюється осмислення раціоналізації політичної поведінки як ціннісної умови демократичного транзиту.

Саме з позицій різних наукових підходів та концепцій процес формування демократичного суспільства розглядається як такий, що супроводжується ризиками відторгнення універсальних демократичних процедур і цінностей, можливими зривами та рецидивами авторитаризму. Історичний і порівняльний підходи переконують, що демократизація не обов'язково завершується встановленням консолідованих демократій. Демократичний транзит, який відбувається в Україні, також не можна охарактеризувати як незворотний і завершений. Окрема наукова дискусія розгорнута довкола пошуку власної національної форми демократії, яка постає з реалій політичної практики і є результатом політичної боротьби та конкуренції впливових політичних сил.

Як комплексна методологія в роботі виокремлюється політичний аналіз – багаторівнева, міждисциплінарна, системна наукова дисципліна, яка синтезує теоретичні і прикладні знання в дослідницьку політологічну й управлінську програму, спрямовану на рішення, як пізнавальних, так і практичних завдань. У підрозділі також описуються можливості типологічного, інституціонального, ціннісно-нормативного, структурно-функціонального, антропологічного, статусно-рольового, ситуаційно-психологічного, конкретно-історичного, системного підходів, методів дискурс-аналізу, моделювання, раціональної реконструкції. Стверджується, що феномен раціоналізації політичної поведінки може бути досягнутий виключно завдяки комплексному застосуванню названих вище методів, їх творчому поєднанню, що використовуються в сучасній політології.

У другому розділі – «Специфіка політичної поведінки в демократичному суспільстві» – розглядаються раціональне та ірраціональне в структурі політичної поведінки, її форми у демократичних системах, проблеми типологізації та принципи побудови моделі поведінки політичних суб'єктів у залежності від ступеня раціональності пропонується власна типологія рівнів раціоналізації політичної поведінки акторів.

У підрозділі 2.1 – «Взаємозв'язок раціонального та ірраціонального в структурі політичної поведінки» – дотримуючись конкретного алгоритму (теоретична рефлексія феномену ірраціонального, аналіз сутності політичної поведінки, вивчення складових її структури), з'ясовується співвідношення раціональних та ірраціональних складових центральної категорії дослідження.

Ірраціональне трактується як комплексна характеристика свідомості й поведінки, суттю якої є афективність, нелогічність, необґрунтованість, несистематизованість, ускладнення понятійного вираження, аналізу й міжособистісної трансляції. Диференціація раціональної / ірраціональної поведінки відбувається за допомогою «координат» ціль – засоби – результат. Ірраціональна політична поведінка ґрунтується на інстинктах, афектах, несвідомих імпульсах, емоціях, малозрозумілих симпатіях й антипатіях. Дуже часто ірраціональну політичну поведінку можна спостерігати на стихійних мітингах, акціях протесту.

Натомість раціональна політична поведінка трактується як така, що передбачає чіткі уявлення у акторів про цілі, яких вони мають досягти; адекватні цим цілям засоби; здатність встановлення пріоритетів, а також перегляд і внесення змін у свою стратегію, якщо вона не призводить до очікуваних результатів. Раціональність у політиці проявляється у здатності самим суб'єктом політичної дії аналізувати потреби та обирати засоби, які відповідають формулюванню й вибору цілей, у його прагненні володіти більш повною інформацією. Для того, щоб прийняти правильне рішення, суб'єкт змушений активізувати когнітивну роботу з інформацією. Тоді він може відтворювати в свідомості різні варіанти розвитку подій, розбудовувати умоглядні сценарії.

У підрозділі 2.2 – «Форми політичної поведінки в умовах демократизації українського суспільства» – розглядаються найрозповсюдженіші форми політичної поведінки за умов демократії.

Серед таких форм насамперед йдеться про електоральну поведінку (обізнаність та залученість у передвиборчі перегони та виборчий процес; збори, мітинги, маніфестації на підтримку кандидата; передвиборча агітація та пропаганда; бойкот виборів; абсентеїзм). Окремо вирізняє політичну участь, яка розглядається як агітація та пропаганда; політичне волонтерство; політичну сатиру; формування та підтримку політичного дискурсу, у тому числі й в Інтернет-просторі; демонстрації, мітинги, збори, пікети з висловлюванням солідарності або незгоди з діями влади; звернення до владних структур чи їх

представників; зібрання підписів під зверненнями; активність політичного діяча (висування власної кандидатури, участь у виборах, робота в керівництві політичної партії, на державних посадах, депутатство тощо); оприлюднення політичних програм і стратегій; висування політичних (для тих, хто має повноваження – законодавчих) ініціатив.

Серед найрозповсюдженіших форм політичної поведінки згадується також протестна поведінка (підписання петицій; участь у несанкціонованих демонстраціях; участь у бойкотах; відмова від сплати податків; захоплення адмінбудинків, підприємств, сидячі страйки в їх стінах; блокування дорожнього руху; участь у стихійних страйках; тероризм).

У **підрозділі 2.3 – «Проблема типологізації політичної поведінки та принципи побудови моделі поведінки політичних суб'єктів залежно від рівня раціоналізації»** – досліджується співвідношення різних ступенів раціональності політичної поведінки з її носіями, розглядаються різного характеру типологізації акторів в політиці та створюється власна типологія за рівнями раціоналізації.

Проаналізовані варіанти політичної поведінки наочно демонструють необхідність полікритеріального підходу в методології її дослідження. Основними характерними типами політичної поведінки можна назвати: відкритий / закритий, індивідуальний / масовий, автономний / мобілізаційний, санкціонований / несанкціонований, конвенційний / неконвенційний, силовий / несиловий, конформістський / нонконформістський, конструктивний / деструктивний тощо. Однак, вони не завжди виключають один одного, а часом бувають і взаємодоповнюючими. У результаті комбінації та систематизації проаналізованих критеріїв проведено процедуру типологізації поведінки політичних суб'єктів в залежності від рівня раціоналізації (високого, середнього або низького). Отримана модель-матриця дозволяє розкрити рівні раціоналізації політичної поведінки через такі поведінкові установки: для лідерів це – фаталізм, прагматизм, ідеологізм; для активістів – популізм, лобізм і субстантивізм; для громадян – патерналізм, мобілізаційна участь і громадянська активність. Така матриця у стислому вигляді фіксує концепцію цього дослідження.

У **третьому розділі – «Типологічний аналіз політичної поведінки за критерієм раціональності»** – аналізується типологія політичної поведінки за рівнем раціоналізації та її реалізація в сучасних політичних практиках.

У **підрозділі 3.1. – «Типи політичної поведінки лідерів»** – описуються три установки раціоналізації поведінки політичних лідерів: фаталізм, прагматизм, ідеологізм. Досліджується феномен політичного лідерства (Г. Герт, А. Деркач, Г. Ділігенський, Дж. Джуліан, С. Еванс, Р. Кеттел, С. Мілз, С. Мітчел, Р. Стогдилл, Ф. Фідлер, Дж. Хемфілл, Е. Холландер, Дж. Хоманс, К. Шатл), вказується на різницю між лідером та керівником, розкривається феномен вождизму як типової форми лідерства у постсоціалістичних країнах.

Зазначено, що *лідер-фаталіст* апелює безпосередньо до мас, до емоційно-іраціонального рівня, до гарячих проблем, які принципово не можуть бути вирішені, але які дозволяють підвищити популярність та його місце у рейтингах. Формами політичної поведінки лідера, який тяжіє до фаталізму, є прямиий контакт між лідерами і масами без посередництва політичних інститутів; загравання з народом, до якого він звертається, як до останньої інстанції у боротьбі зі своїми політичними конкурентами; виступ від імені простої людини; тяжіння до популізму. Підкреслено, що *лідер-прагматик* добре усвідомлює тотожність не лише політичних, а й економічних інтересів з інтересами його групи. Він відрізняється гнучкістю та мобільністю, задля тактичної переваги готовий поступитися ідеологічними принципами. Натомість *лідеру-ідеологу* притаманні не лише панівна роль раціональної складової його поведінки, а й усвідомлення ним своєї відповідності певній системі принципів (ціннісна раціональність), високий рівень саморефлексії. Своє бачення шляхів реалізації мети лідер-ідеолог окреслює у вигляді програми, яка стає його політичним кредо. Політична спільнота прихильників лідера-ідеолога розглядається ним переважно як засіб виконання поставленої місії. При цьому й самі представники суспільства поділяють прагнення свого лідера, відчуваючи себе співучасниками історичних подій, масштабних перетворень, які мають докорінним чином змінити їх життя.

Проаналізовано питання можливості вождизму в демократичних умовах.

У **підрозділі 3.2 – «Аналіз політичної поведінки активістів»** – проаналізовані поведінкові установки політичного активу. Для поведінки цієї категорії політичних акторів характерна така закономірність: якщо лідер тяжіє до авторитарних методів управління, демонструє силу, рішучість, вимагає від підлеглих точного виконання розпоряджень, а електорат при цьому покійно терпить такий стиль керівництва, то послідовники-активісти будуть орієнтуватися на лідера, нехтуючи масами. І навпаки, якщо електорат збуджений, здатний до протестних акцій, а лідер слабкий і невимогливий, то активісти, скоріше за все, будуть «загравати з масами», обравши стосовно лідера стримано критичну позицію. Ці варіанти осмислюються як глибоко ситуативні, але вони доводять, що поведінка одного з політичних суб'єктів не є ізольованою, а й враховує диспозиції інших акторів.

За рівнем раціоналізації виокремлюються такі режими поведінки політичних активістів: популізм, лобізм та субстантивізм.

Наголошується на тому, що *активістам-популістам* не притаманна романтична інтерпретація ідеалу «природної людини» з її ескапізмом і протиставленням сильної особистості, героя – сірому натовпу. Стверджується, що одним з найвиразніших проявів політичної поведінки активістів є *лобізм*. Це поняття означає розгалужену систему агенцій корпорацій чи організованих груп при законодавчих органах, що здійснюють тиск (аж до підкупу) на законодавців та урядовців з метою прийняття рішень (певних законопроектів, одержання урядових

замовлень, субсидій) в інтересах експонованих ними організацій. Раціоналізація ж політичної поведінки призводить «на виході» до того, що вчинки, викликані ірраціональними чи афективними мотивами, мінімізуються. У середовищі такого *субстантивістського* політичного активу зростає рівень виконавчої дисципліни, його представники усвідомлюють кінцеву мету загальних зусиль з перетворення суспільства, яка деталізується у вигляді ідеологем. Для того, щоб ці ідеологеми стали доступними для активу, вони мають формалізуватися у плани дій і політичні програми. Сама їх наявність свідчить про високий рівень раціоналізації поведінки політичного активу, адже документальна фіксація є ознакою інституціональної поведінки та усвідомлення представниками політичних партій спільного інтересу.

У *підрозділі 3.3 – «Рівні раціоналізації масової політичної поведінки»* – описується специфіка поведінки суб'єкта політичного процесу, який не є структурованим і цілісним, відрізняється мінливістю, ситуативністю існування, високим рівнем невизначеності.

Підкреслюється, що вихід мас на політичну арену традиційно пов'язують з процесами індустріалізації й урбанізації, а також світовими війнами, революціями та іншими соціальними катаклізмами другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. Через велику розбіжність між громадянами, що формують маси з низьким та високим рівнем раціоналізації, розглянуті такі категорії, які вживаються в сучасних політичних дослідженнях: *homo novus* («людина маси»), натовп, інгрупа («свої»), аутгрупи («інші»), *Mass Public* («масова публіка»), *Attentive Public* («уважна публіка»), *Mobilizable Public* («мобілізована публіка») тощо.

У сучасному політичному житті розглядаються такі режими поведінки як патерналізм, мобілізаційна участь і громадянська активність.

Зазначається, що *патерналізм* обумовлюється пасивним ставленням мас до політики, залишками елементів «підданської» політичної культури, розповсюдженням клієнтизму, низьким рівнем зацікавленості політичним життям, який часто корелюється з низьким освітнім рівнем і, навіть, низьким рівнем інтелекту. Зауважується, що представникам типу політичної поведінки «*мобілізаційна участь*» притаманне більш-менш зацікавлене ставлення до політичних подій і процесів, проте не надто інтенсивне, не пов'язане з жорсткою ідентифікацією з тим чи іншим політичним рухом чи партією. Цей інтерес спрямований, головним чином, на ті аспекти, що є безпосередньо дотичними до повсякденних життєвих потреб.

Наголошується на тому, що масова політична поведінка з високим рівнем раціоналізації є ознакою зрілості громадянського суспільства. Підкреслюється, що не доречно вживати слово «маса», адже автономна поведінка передбачає інституціональний, організований характер поведінки в режимі *громадянської активності*, тобто йдеться не про натовп, знеособлену аморфну масу, а про спільноту свідомих громадян, дії яких спрямовані на досягнення єдиної мети. Водночас, кількість таких громадян завжди менша загальної кількості населення.

Основні **висновки** дослідження раціоналізації політичної поведінки в контексті формування демократичного суспільства апелюють до його завдань та спонукають до нових наукових пошуків.

1. Уточнюючи місце поняття «політична поведінка» в категоріальному апараті політології, в нашому дослідженні політичну поведінку ми розуміємо як індивідуально мотивовану діяльність людей, що охоплює акції та інтеракції суб'єктів політики, які характеризують їх взаємодію в політичній дійсності. Змістовна конкретизація цієї дефініції відбувалася за допомогою аналізу категорій «політичне», «політичний процес», «політична культура», «політична активність», «політична діяльність», «політична участь». При цьому встановлено, що зв'язок політичної поведінки з категоріями «політична активність», «політична діяльність», «політична участь» описується за аналогією з мотрійкою: найширшим за обсягом є поняття політичної активності, яке фіксує психоенергетичну готовність індивіда до дії з перетворення політичного середовища; на рівні політичної діяльності визначається мета дії; на рівні політичної поведінки – суб'єктивна мотивованість дії; нарешті, на рівні участі – форма залученості індивіда до політичного життя.

2. Раціоналізація політичної поведінки – це процес поступової заміни випадкових, ситуативних, відверто ірраціональних мотивів політичних вчинків на логічні, прогнозовані, засновані на розрахунках і цілевідповідності. Сучасний дискурс раціоналізації політичної поведінки розгортається навколо класичних і неklasичних концепцій раціоналізації М. Вебера, Ю. Габермаса, Е. Даунса, Г. Саймона, М. Фуко й інших науковців, які акцентували увагу на інституціональних, дисциплінарних, комунікативних, інструменталістських вимірах цього феномену. Проте, всі вони констатували закономірний характер раціоналізації в ході еволюційного вдосконалення політичних систем загалом, і демократизації суспільства зокрема. Поряд з існуючими науковими підходами та міждисциплінарними напрацюваннями, сучасні українські реалії потребують також специфічного методологічного інструментарію, який би роз'яснював особливості співвідношення політичних дій та очікувань у суспільстві, що демократизується, конкретизував ознаки та рівні раціоналізації політичної поведінки різних суб'єктів.

3. Співвідношення раціонального й ірраціонального складників політичної поведінки щодо цілей, засобів і результатів є мінливим. В одних випадках переважає раціональний розрахунок, в інших – емоційні пориви. При цьому фіксується тенденція: бажаної мети майже завжди гарантовано можна досягти раціональними діями, тоді як ірраціональна поведінка лише випадково може дати оптимальний результат. Ось чому досить важливою постає процедура раціоналізації політичної поведінки, коли основні суб'єкти політики вибудовують свою активність на засадах логіки, розуму та здорового глузду. Виважена, запланована, прогнозована поведінка є еталоном у політичному житті.

4. У структурі політичної поведінки в демократичних системах виокремлюються електоральний, партисипативний, протестний складники, кожний з яких має власні форми. Збагачення форм політичної поведінки в Україні відбувається, насамперед, за рахунок апробації їх ефективності в ході політичної боротьби, протидії гібридній агресії Росії, а також завдяки поширенню інтернет-технологій (блогерство, флеш-моби, стріт-арт протести, хактивізм). Враховуючи, що в постсучасних умовах держава поступово втрачає монопольні позиції та право говорити від імені «всього народу», констатуємо постійне зростання ролі недержавних акторів і різного роду альтернативних (опозиційних, нейтральних, анархістських, абсентеїстських) настроїв. Зростає роль м'якої сили цінностей, суспільних ідеалів й особистісних переконань, а також інструменту їх підтримки – політичного дискурсу. Політичний простір сьогодення відрізняється асиметричністю, ацентричністю, ризомністю, плюральністю. Ті сфери суспільного життя, що традиційно контролювала держава, перетворюються на арену конкурентної боротьби громадянського суспільства. Значна доля політичних процесів переміщується до віртуального простору, в соціальні мережі та на сторінки Інтернет-сайтів. Це обумовлює появу новітніх форм політичної поведінки, яка набуває рис ігрового дійства без раціонально визначеної та всім зрозумілої суспільно значущої мети. Політична участь стає самодостатньою, нерегульованою, і, водночас, гротескною, ангажованою. При цьому ірраціональні чинники політичної поведінки, нікуди не зникають, утворюючи нові мотиви та адаптуючись до нових форм.

5. Проаналізувавши існуючі варіанти типологізації політичної поведінки та її дихотомічного поділу останньої на відкриту / закриту, індивідуальну / масову, автономну / мобілізаційну, санкціоновану / несанкціоновану, конвенційну / неконвенційну, силову / несилову, конформістську / нонконформістську, конструктивну / деструктивну, слід підсумувати, що зазначені типи не завжди виключають, а часом і доповнюють один одного. Відтак запропоновано типологічну модель поведінки політичних суб'єктів залежно від рівня раціоналізації з наявним проміжним рівнем (низький, середній, високий). При цьому отримано матрицю, в якій комбінація трьох видів суб'єктів з трьома рівнями раціоналізації стає основою для формалізації дев'ятох поведінкових установок: фаталізм, прагматизм, ідеологізм – для лідерів; популізм, лобізм, субстантивізм – для політичного активу; патерналізм, мобілізаційна участь, громадянська активність – для мас. За результатами самостійно проведеного пілотажного опитування співвідношення носіїв високого, середнього та низького рівнів раціоналізації відповідає пропорції 10:60:30.

6. Типи поведінки політичних лідерів і політичного активу можна описати першими шістьма поведінковими установками цієї моделі. Так, зокрема, для *лідера з низьким рівнем раціоналізації* характерною є фаталістична поведінка та ставлення до власних злетів і падінь як до «примх долі». *Лідер зі середнім рівнем*

раціоналізації здатний прораховувати результати своїх дій, його поведінка відрізняється гнучкістю, прагматичністю. Задля тактичної переваги він готовий поступитися ідеологічними принципами. Корупція і непотизм є супутниками такого лідера. *Лідер з високим рівнем раціоналізації* поведінки намагається мінімізувати розрив між словами і діями. Оформлена у вигляді ідеології практична свідомість є для нього реальним мотивом, що керує вчинками. Високий рівень саморефлексії та усвідомлення своєї місії перетворює такого лідера на оптимального політичного керівника. *Політичний актив з низьким рівнем раціоналізації* знаходиться «у полоні» мас, його поведінка має популістське забарвлення. *Політичний актив із середнім рівнем раціоналізації*, так само як і лідери-прагматики, усвідомлюють тимчасовість і вразливість свого становища. Тому його представники орієнтовані на просування інтересів можновладців. В інституціональному вимірі ця поведінка отримала назву лобізму. *Політичний актив із високим рівнем раціоналізації* здатний прогнозувати існуючі варіанти розвитку подій, оцінювати альтернативи й робити відповідальний вибір найоптимальнішої з них. Політична поведінка його представників характеризується усвідомленням спільного інтересу, згуртованістю, вмінням визначити перспективи та підпорядкувати власні вчинки партійній дисципліні, самоконтролем, прогнозуванням наслідків своїх дій, комунікацією з лідером і масами (принцип зворотного зв'язку), розрахунками наступних кроків тощо.

7. Основні типи масової політичної поведінки також залежать від наявного рівня раціоналізації. Зокрема політична *поведінка мас з низьким рівнем раціоналізації* обумовлена, насамперед, інстинктами. Населення слабо орієнтується в політичних процесах, не відрізняє стихійне від закономірного у політиці, вважає все, що відбувається, «хаосом подій». Зіткнувшись із незрозумілими силами «людина маси» відчуває розгубленість, беспорядність, страх, фрустрацію. Реакцією на ці відчуття є жорстокість, насилля, агресія. З іншого боку, нездатність впливати на політичні процеси породжує апатію, патерналізм, ресентимент. Політична *поведінка мас із середнім рівнем раціоналізації* є, переважно, мобілізованою. Для активізації їхніх дій необхідним є втручання агента мобілізації, адже центр цілепокладання знаходиться поза межами мас. Своїми діями або відмовою від дій (абсентеїзм) маси реагують на чинну політику влади. Переважно, зростання абсентеїзму є свідченням недосконалості політичної системи країни, показником збільшення недовіри до демократичних інститутів, індикатором наявної напруженості в суспільстві. Політична *поведінка мас із високим рівнем раціоналізації* є автономною, тобто джерелом цілепокладання є самі маси – громадянське суспільство, «організоване суспільство», суспільство з розвиненою політико-правовою культурою демократичного типу тощо. Можна констатувати закономірний характер поступового переходу від домінування мобілізованих форм політичної поведінки

до змішаних форм, де елементи мобілізованої поєднуються з автономною. Це є закономірністю процесу демократизації суспільства.

Зміна поведінкових настанов під впливом послідовної стратегії демократичних реформ сприяє формуванню інституціональної мережі участі та залучення до неї нових громадян, створенню нової генерації, що не задоволена роллю пасивних спостерігачів і відстоює свої політичні права та свободи. Саме з цього прошарку відбувається рекрутування політичного активу, але з нього ж лунають гасла до прямих політичних дій, переважно у вигляді протестів. Наслідком раціоналізації політичної поведінки має стати підвищення громадянської активності всіх видів, конструктивна співпраця влади і представників громадянського суспільства. Відтак перспектива подальших досліджень вбачається в емпіричній площині, тобто у розробці практичних шляхів раціоналізації та оптимізації політичної поведінки громадян.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Додонов Д. Раціональна складова абсентеїзму як специфічного прояву політичної поведінки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін* [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2015. Вип. 18. С. 74–80.

2. Додонов Д. Проблема типологізації політичної поведінки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін.* [Відп. ред. О. В. Бабкіна]. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2016. Вип. 19. С. 83–88.

3. Додонов Д. Раціональність як критерій типології політичної поведінки. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія: зб. наук. праць.* Одеса: Фенікс, 2017. Вип. № 14. С. 104–108.

Статті у наукових виданнях, включених до міжнародних наукометричних баз:

4. Додонов Д. Феномен «складності» та пошук аутентичних демократичних процедур. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* [Гол. ред. В. М. Вашкевич]. Київ: Гілея, 2016. Вип. 114 (11). С. 307–312.

5. Додонов Д. Феномен популізму в сучасному політичному просторі. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* [Гол. ред. В. М. Вашкевич]. Київ: Гілея, 2017. Вип. 123 (8). С. 287–292.

6. Додонов Д. Університети-переселенці: проблеми сьогодення та перспективи реінтеграції. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць* [Гол. ред. В. М. Вашкевич]. Київ: Гілея, 2017. Вип. 126 (11). С. 401–407.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають отримані наукові результати:

7. Додонов Д. Дискурс як технологія легітимації влади. *Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості: Матеріали XXXIII Міжнародної науково-практичної конференції, 18 квітня 2014 р. Донецьк: «Східний видавничий дім», 2014. С. 43–45.*

8. Додонов Д. Про значення локальних конфліктів в міжцивілізаційних відносинах за моделлю С. Хантінгтона. *Модернізація соціогуманітарного простору: історичний досвід, виклики та перспективи: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю, 14–15 травня 2015 р. Вінниця: «Ніланд-ЛТД», 2015. С. 181–183.*

9. Додонов Д. «Від міфу до логосу»: раціоналізація насилля в гібридних війнах. *Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: миротворення у гібридних війнах: зб. матеріалів доп. учасн. VI Міжнар. наук. конф., 25 березня 2016 р. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2016. С. 48–50.*

10. Додонов Д. До питання про роль міфів у легітимації насилля. *Філософія. Людина. Сучасність: зб. матеріалів доп. учасн. Всеукр. наук.-практ. конф. з між нар. участю, присвяченої 80-річчю заснування Донецького національного університету імені Василя Стуса, 4–5 квітня 2017 р. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 74–76.*

11. Додонов Д. Раціональність поведінки політичних активістів (за результатами соціологічного опитування). *Київські філософські студії: зб. матеріалів доп. учасн. наук. конф. 17–18 травня 2018 р. Київ: Київський університет імені Бориса Грінченка, 2018. С. 200–202. URL: http://iff.kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/kaf_f/PDF/Kyiv_philos_studii_2018/Тези_на_КФС-2018.pdf (дата звернення: 03.03.2019).*

АНОТАЦІЇ

Додонов Д. Р. Раціоналізація політичної поведінки в контексті формування демократичного суспільства. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.03 – політична культура та ідеологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ, 2019.

У дисертації аналізуються науково-емпіричні надбання з вивчення політичної поведінки. Розглядаються раціональні та ірраціональні начала в структурі політичної поведінки, її форми у демократичних суспільствах, проблеми типологізації та принципи побудови моделі поведінки політичних суб'єктів у залежності від рівня раціоналізації. Проводиться детальний аналіз типологій політичної поведінки за рівнем раціоналізації та розглядається їх реалізація в сучасних політичних практиках. Пропонується власна модель, що фіксує типи поведінки політичних суб'єктів за рівнем раціоналізації. Виокремлено дев'ять поведінкових режимів: лідерів (фаталістичний, прагматичний, рефлексивний), політичного активу (популістський, лобістський, субстантивістський) та мас (інертно-пасивний, мобілізований, автономний). Зафіксовано тенденцію в українському суспільстві до підвищення рівня автономності політичної поведінки, форми якої збагачуються та апробуються в ході політичної боротьби. Для виявлення рівня раціоналізації політичної поведінки акторів було проведено пілотажне соціологічне опитування, яке дозволило виявити значущість таких критеріїв раціональності як послідовність, відповідальність, здатність до прогнозування, готовність до активних дій тощо.

Ключові слова: демократичне суспільство, політична культура, політична поведінка, раціоналізація, лідерство, атитюд, політичні активісти, протестна поведінка, маси, ірраціональна поведінка.

Додонов Д. Р. Рационализация политического поведения в контексте формирования демократического общества. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.03 – политическая культура и идеология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова, Киев, 2019.

В диссертации анализируются исследования в области изучения политического поведения. Рассматриваются рациональное и иррациональное начала в структуре политического поведения, его формы в демократических обществах, проблемы типологизации и принципы построения модели поведения политических субъектов в зависимости от уровня рационализации. Проводится детальный анализ типологий политического поведения по уровню рационализации и рассматривается его реализация в современных политических практиках. Предлагается авторская модель, которая фиксирует типы поведения

политических субъектов в зависимости от уровня рационализации. Выделены девять поведенческих установок: лидеров (фаталистический, прагматический, рефлексивный), политического актива (популистский, лоббистский, субстанциионистский) и масс (инертно-пассивный, мобилизованный, автономный). Зафиксирована тенденция повышения в украинском обществе уровня автономности политического поведения, формы которого обогащаются и апробируются в ходе политической борьбы. Для определения уровня рациональности политического поведения акторов было проведено пилотажное социологическое исследование, позволяющее определить значимость таких критериев рациональности как последовательность, ответственность, способность к прогнозированию, готовность к активным действиям и прочие.

Ключевые слова: демократическое общество, политическая культура политическое поведение, рационализация, лидерство, аттитюд, политические активисты, протестная поведение, массы, иррациональное поведение.

Dodonov D. R. Rationalization of Political Behavior in the Context of the Formation of a Democratic Society. – The Manuscript.

Thesis for the Degree of the Philosophy Doctor in Political Science, Specialty 23.00.03 – Political culture and ideology. – National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, 2019.

The thesis is the holistic study of trends in the rationalization of political behavior in the context of the formation of the democratic society, in particular, the definition of its essence, specificity, and the development of criteria of typology.

In order to achieve this goal, the general hierarchy of political science categories describing various aspects of human actions in the political sphere (“political activity”, “political activities”, “political behavior”, “political participation”) in the form of a “fractal matrix” is specified. Enhanced substantive interpretation of such manifestations of political behavior as absenteeism, populism, lobbyism, personalization, with the allocation of rational and irrational components in each of them. The understanding of the essence of democratic transit has been concretized, so that democratization, as a transition from totalitarian, authoritarian political systems to democratic ones, appears not as irreversible process with the guaranteed predetermined result, but with the constant search for the measure of correlating the abstract democratic pattern with political, civilizational, ethnic and confessional realities.

The methodological basis for the study of rationalization of political behavior is determined by the polymethodologic approach that seamlessly combines the capabilities of the spectrum of political science methods (since the focus is on the political behavior of subjects at various levels as an integral part of the political culture of society) methods of philosophical reflection (because it is necessary to study the multidimensional rationalization phenomenon) of other sciences, in particular, psychology, sociology (status-role, situational-psychological etc.), general scientific

approaches, as well as general logical methods (analysis, synthesis, induction, deduction, comparison, synthesis, analogy), which made it possible to comprehensively comprehend the value conditions of democratization for political activity and participation.

The understanding of the relationship between rational and irrational in the structure of political behavior and its components in the form of behavioral prerequisites (instincts, values, needs), motives (affects, attitudes, ideals, beliefs), incentives (fear, moral, material, postmaterial), public regulators behavior (archetype, tradition, law) were deepened. The thesis states that the ratio of rational and irrational components of political behavior towards goals, means and results is variable. In some cases, rational calculation prevails, in others it is emotional impulses. At the same time, a consistent pattern is fixed: the desired goal is almost always guaranteed to be achieved by rational actions, while irrational behavior can only accidentally lead to the optimal result. Therefore, the procedure of rationalization of political behavior is very important, when the main subjects in politics build their activity on the basis of logic, reason and common sense.

The existing classifications of political behavior forms (electoral behavior, political participation, protest behavior), including their enrichment, firstly, by forms that have emerged in postmodern conditions due to the spread of Internet technologies (blogging, flash mobs, street art protest, hacktivism), and secondly, forms of protest actions of the masses, appeared in Ukraine during the Orange Revolution of 2004, the Revolution of Dignity 2013-2014 and the fight against hybrid aggression of the Russian Federation received further development.

To identify the features of political behavior, a pilot sociological survey was conducted, the main task of which was to test the developed tools and determine the proportion of carriers of a certain level of rationalization. Each issue of the questionnaire was aimed at identifying various signs of rationality (consistency, responsibility, ability to predict, readiness for active actions, etc.). The empirical basis of this research was also made by analytical materials, results of sociological surveys of authoritative research centers of Ukraine.

The results of the study can be used for further study of the problems of political behavior in the conditions of democratization. The given recommendations on optimization of ways of rationalization of political behavior contribute to the development of strategies of democratization of the political culture of citizens in systems of transitive type, in particular in the activities of central and local government bodies, political parties and public organizations. Selected research materials will be useful for political science courses.

Key words: democratic society, political culture, political behavior, rationalization, leadership, attitudes, political activists, protest behavior, masses, irrational behavior.

Підписано до друку 01.03.2019 р. Формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 040
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію № 1101 від 29.10.2002.
(044) 239-30-26.